

Стереотипізація образу кримськотатарського народу як проблема міжетнічної комунікації в українському суспільстві

Руслан Куцик (ORCID 0000-0001-5631-9385)

Київський університет імені Бориса Грінченка (Україна)

Денис Хохлов (ORCID 0000-0001-8820-3985)

Київський університет імені Бориса Грінченка (Україна)

АНОТАЦІЯ

З переходом тюркомовних народів до осілого способу життя у східних степах Європи, у європейській суспільній думці дедалі більше утверджувалися стереотипи, які на кілька століть наперед визначили шаблонне та часто несправедливе сприйняття «степових» народів, в тому числі й кримських татар. Особливо актуальною ця проблема є для України, терени якої стали місцем зіткнення різних цивілізацій, культур та релігій. Зважаючи на це, важливим завданням на сучасному етапі є подолання світоглядних уявлень та упереджень, які ускладнюють процес міжетнічної комунікації та налагодження діалогу культур. У пропонованій статті розглянуто головні особливості процесу стереотипізації образу кримськотатарського народу як фактору впливу на міжетнічну комунікацію в Україні. На прикладі фольклору та класичної літератури, як традиційних ретрансляторів суспільної свідомості українців, визначено головні негативні маркери-займенники, які використовувалися для позначення кримськотатарського народу. З'ясовано основні причини, які сприяють стереотипізації образу кримськотатарського народу та перешкоджають виробленню ефективних комунікативних практик. У цьому контексті, особливу увагу приділено дослідженню ролі історичного та релігійного факторів. Окреслено характер соціальної взаємодії та конфліктогенності між кримськими татарами та проросійськими силами в Криму до часу окупації. Визначено вплив сучасних політичних подій на зміну образу кримськотатарського народу. Окреслено основні заходи, які були здійснені з метою подолання упереджень щодо кримських татар та налагодження ефективної позитивної міжетнічної комунікації в середині українського суспільства.

Вступ

В умовах російської окупації Криму та повномасштабного вторгнення для України надзвичайно важливим завданням є посилення внутрішньої консолідації серед усіх груп суспільства, особливо тих, які на законодавчому рівні визнані корінними народами. На жаль, й сьогодні щодо кримських татар зберігаються певні упередження та історичні міфи, які не тільки ускладнюють процес етнічної взаємодії, але й відіграють важливу роль в російській інформаційній війні проти України. Тому подолання національних стереотипів є не просто важливим, а стратегічним завданням як українського уряду, так і суспільства загалом.

У сучасній історіографії проблема стереотипізації кримськотатарського народу є малодослідженою. У цьому контексті можна перелічити лише кілька вузькоспеціальних робіт. Так, однією з перших розвідок у цьому контексті є стаття українського

КЛЮЧОВІ СЛОВА

кримськотатарський народ, кримські татари, стереотипізація, упередження, міжетнічна комунікація, діалог культур, українське суспільство, російська окупація Криму

сходознавця Ю. Кочубея «Українсько-турецько-кримські відносини у творах українських письменників (до проблеми літературних стереотипів)» (1993). Цінною роботою є дослідження О. Галенка (2003), що присвячена проблемі кримськотатарських набігів в українській історіографії. Автор акцентує на недостатньому вивченні цього питання. На його думку, історики досить довільно користуються різними моделями ставлення – від татарофобських до беззастережно виправдальних, що нерідко призводило до пошуків аргументів переважно політичного або ідеологічного характеру (Галенко, 2003: 64).

Дотичними до заявленої проблеми дослідженнями є напрацювання D. Muller (1999), A. Bezverkha (2017), R. Finnin (2019). Автори порушують такі питання як інтеграція кримських татар в український простір, відображення історичної пам'яті про їхню депортацію в засобах масової інформації, особливості українсько-кримськотатарських стосунків у контексті аналізу літе-



ратури. Крім цього, актуальними є статті Н. Рибак (2017) та С. Кульчицького (2018), які присвячені проблемі повернення кримських татар на свою історичну батьківщину.

Важливу групу наукових напрацювань складають роботи, які мають комплексний характер та відображають нові погляди на історію та культуру кримськотатарського народу. У цьому контексті, насамперед слід відзначити напрацювання А. Fisher (1978) та В. Williams (2001, 2015). Об'ємним напрацюванням останніх десятиліть є 4-х томна праця петербурзького дослідника В. Возгріна «Історія кримських татар» (2013, 2014a, 2014b, 2014c).

Окрему увагу варто приділити працям, що присвячені з'ясуванню ставлення українського суспільства до ісламу та його поширення в Україні, адже саме ця релігія займає домінуючі позиції серед кримських татар. У цьому контексті актуальними є роботи В. Люльки (2017), М. Якубовича (2016, 2018), П. Кралюка (2018), В. Щепанського (2018) та С. Вівчар (2018).

Таким чином, заявлена нами в статті проблема дослідження не знайшла свого повноцінного відображення в сучасній історіографії. Водночас, не можемо не підкреслити, що на сьогодні є значна кількість наукових робіт, котрі вирізняються оригінальним підходом, дозволяють об'єктивно поглянути на історію та культуру кримськотатарського народу, а відтак і деконструвати поширені стереотипи та упередження.

Методи дослідження

Важливим теоретико-методологічним завданням роботи є з'ясування ключових дефініцій, а саме таких понять як «стереотипізація» та «міжетнічна комунікація», оскільки саме ці характеристики відіграють важливу роль у суспільному сприйнятті кримських татар. Під стереотипізацією, як правило, розуміють процес сприйняття та оцінки людини чи групи осіб шляхом наділення їх певними характеристиками, що сформовані на основі вироблених у суспільстві стереотипів. Останні досить часто слугують маркером для позначення таких категорій як «свій», «друг» – «чужий», «ворог». Зауважимо, що протягом багатьох століть саме така модель протиставлення існувала між «слов'янським» та «татарським» світом. Подібні стереотипні практики суспільного сприйняття негативно впливають на процес міжетнічної комунікації – спілкування між особами, що представляють різні народи (етнічні групи). Упереджені судження про ту чи іншу етнічну групу можуть стати причиною зростання соціальної напруги, яка зі свого боку може перерости у серйозний міжетнічний конфлікт. Як слушно зауважує українська дослідниця Н. Семенів, «навіть у міру того, як сили глобалізації зменшують традиційні межі групи, прагнення до етнічного коріння й етнічної приналежності продовжує залишатись глибоко неспокойним соціальним ландшафтом у всьому світі» (Семенів, 2018: 312). Тому, важливим завданням на сучасному етапі є подолання упереджень щодо тих чи інших етнічних груп, що можливе лише за умови детального вивчення проблеми, її популяризації серед широкого загалу шляхом публікації наукових та науково-популярних видань, розробки навчально-методичних матеріалів для закладів загальної середньої та вищої освіти, організації просвітницьких

заходів та проєктів, ініційованих як громадськими організаціями, так і державою загалом.

Результати та обговорення

Стереотипи щодо тюркомовних народів, які оселилися на землях нинішнього півдня та південного сходу України, на кілька століть наперед визначили шаблонне та часто несправедливе їх сприйняття. Витоки формування негативного образу кримських татар як «ворогів», слід шукати ще у далекому середньовіччі, коли у XIII ст. відбулася монгольська навала на державу Русь. Вторгнення монголів супроводжувалося серією руйнувань та пограбувань руських міст. Чи не найбільш яскравим прикладом є захоплення м. Києва військами хана Батия у 1240 р. Головним політичним наслідком вторгнення монголів стало остаточне закріплення удільної роздробленості держави Русі. Водночас, Монгольська імперія також довго не проіснувала. Як і будь-яку імперію її роздирали внутрішні суперечності, що призвели до швидкого поділу на кілька менших державних утворень. Одним із таких був Улус Джучі, більш відомий як Золота Орда, під зверхність якої й потрапила значна частина українських земель¹. Ті ж території, які перебували у складі Великого князівства Литовського та Польського Королівства, зазнавали періодичних набігів. Зрозуміло, що монгольське вторгнення та встановлення золотоординського панування, які супроводжувалися грабунками та розбоєм, закарбувалися в історичній пам'яті українського народу як деструктивне явище.

У середині XV ст. внаслідок внутрішніх суперечностей та зовнішнього тиску з боку держави Тамерлана Золота Орда розпалася. На частині колись підвладних їй територій, а саме: Криму, степів Північного Причорномор'я в межиріччя Дністра і Дону, а також земель північної Кубані, було утворено нову державу – Кримське ханство. Оскільки, останнє вважалось головним правонаступником Золотої Орди, то воно успадкувало не тільки схожу систему суспільно-політичного та соціально-економічного устрою, але й усі негативні маркери, що були закріплені за попередником.

Показовим прикладом у цьому контексті є практика вживання поняття «орда». Етимологічно слово походить від тюркського «орду», що у буквальному сенсі означає «табір», «намет» (Burgan, 2009) «резиденція влади» (Hartog, 1996) або «королівський двір» (Kohn, 2005). Проте, як зауважує український історик та тюрколог О. Галенко, з монгольським завоюванням слово ввійшло до багатьох європейських мов (англ. і франц. horde, нім. Horde) у значенні численного нерегулярного війська. В Україні воно означало будь-яке окреме військо степових сусідів, а також будь-яке степове державне утворення, незважаючи на ступінь його самостійності (Галенко, 2010: 622-623).

Оскільки слово «орда» прийшло з монгольським завоюванням, то в українській повсякденній практиці воно набуло вираженого негативного відтінку та почало сприйматися як щось деструктивне, нецивілізоване або ж варварське. Поступово воно також увійшло до

¹ Детальніше про західні володіння Золотої Орди дивись у: Cherkas, B. (2014). *Zakhidni volodinnia Ulusu Dzhuchy: politychna istoriia, terytorialno-administratyvnyi ustroi, ekonomika, mista (XIII–XIV st.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.

вжитку як негативний займенник етноніму «кримські татари». Яскравим прикладом подібної практики виступає український фольклор, що є відображенням світоглядних уявлень людей про минуле та навколишній світ. Так, у одній із найбільш відомих українських народних пісень «Зажурилась Україна», яка була створена ймовірно у XVII ст. та вперше письмово записана українським істориком та етнографом М. Максимовичем у збірці «Украинские народные песни» (1834 р.), зазначалося: «Зажурилась Україна, що нігде ся-діти: / Витоптала Орда коньми усі малі діти. / Малих потоптала, старих порубала, / А середніх забрала, у полон погнала» (Максимович, 1834: 108).

Крім народного фольклору, подібні негативні конотації щодо слова «орда» можна побачити й в українській літературі XIX–XX ст. Так, відома українська поетеса Леся Українка (1871–1913) у своєму вірші «Мрії в бурю» писала: «За нами мчить зле-лютая погоня, / Якась орда велика, незчисленна, / Вона гукає, готить, регоче / Злорадим сміхом, людодьським. Чорна, / Страшна орда... Ой коню, коню, швидше!..» (Українка, 2021: 420).

Слід відзначити, що поняття «орда» – не єдиний маркер негативного змісту, який використовувався як займенник для позначення кримськотатарського народу. Класики української літератури кінця XVIII – початку XX ст. у своїх творах неодноразово вдавалися до практики використання такого слова як «татарва». Цей термін, як і «орда», являє собою збірний негативний ярлик, що часто використовувався для позначення як монголів, так і кримських татар. По суті, синонімічно він відповідає поняттю «ворог/вороги». У відомому історичному романі українського письменника Пантелеймона Куліша «Чорна рада», написаному в 1857 р., можна зустріти наступні слова: «Весело й тяжко згадувати нам тебе, старий паш діду Києве! Бо й велика слава не раз тебе осяла, і великі злигодні на тебе з усіх боків збирались... Ту славу, тії злигодні вибила нам із голови безбожна татарва, як уломився Батий у твої Золоті ворота. Буде з нас і недавніх споминок про твою руїну...» (Куліш, 1994: 56–57). Як бачимо, під «татарвою» автор розуміє саме монгольські війська хана Батия, що вторглися до Києва у 1240 р. Водночас, цим же терміном він позначає й кримських татар: «Коли б не казаки, то давно б вас чорт ізливав, давно б вас досі ляхи з недоляшками задушили або татарва погнала до Криму!» (Куліш, 1994: 60).

У більш негативному значенні термін «татарва» можна зустріти в романі українського прозаїка та драматурга Панаса Мирного «Хіба ревуть воли як ясла повні?», написаного у 1875 р. Так, означене поняття у творі дорівнює самій «божій карі», що з точки зору тогочасного консервативного релігійного суспільства було однією з найгірших форм покарань, яке могло припасти на долю людини: «Такий сум, наче на село божа кара впала, або татарва найшла...» (Мирний, 2012: 92). Подібна алегорія підкреслює увесь негативізм, що панував у суспільній свідомості українців про кримських татар. Зауважимо, що у тому ж творі терміни «татарва» та «татари» також використовуються для позначення окремих осіб чи груп, поведінка та дії яких мають деструктивний, злочинний характер: «Тоді татарва була... палила городи, села, людей різала, у полон полонила, на ясир гнала... А тепер?.. Он, церкви крадуть!.. Хто? – татари!.. Де се

воно видано?! Та й між рідними розладдя пішло... Син на батька руку здіймає; дочка матері ухом не веде; брат на брата встає; сестра з сестрою ворогує; жінка на чоловіка отруту готує... Усі – як подурили, як показилися!» (Мирний, 2012: 233).

«Татарва» – не єдине формулювання, яке вживає П. Мирний. У творі також використовується таке видозмінене слово як «татарюга». Головна різниця між обома термінами полягає у рівні вираження їхньої експресії. На відміну від першого, формулювання «татарюга» має більш емоційне негативне забарвлення: «Татарва мчить, як скажена... «Ага! Вражі татарюги!» – кричить він услід їм...» (Мирний, 2012: 121).

Можна припустити, що ярлики «татарва» та «татарюга» є авторським суб'єктивним баченням. Однак, вищезгадані твори української літератури написані у дусі соціального реалізму, який був покликаний відобразити реальні історичні події, факти, соціально-побутові сцени з життя тощо. Відтак, подібні твори є своєрідним дзеркальним відображенням світоглядних уявлень та стереотипів, що домінували в українському суспільстві. Тому не викликає сумнівів те, що поняття «татарва» й «татарюга» використовувались у повсякденному вжитку українців протягом XVIII – поч. XX ст. Підтверджує правильність нашої думки й перший в історії України комплексний тлумачний «Словник української мови», укладений Борисом Грінченком у 1907–1909 рр. У ньому негативні кліше «татарва» та «татарюга» зазначені як синоніми до етноніму «татари» (Грінченко, 1909: 249).

Визначальну роль у формуванні негативного та упередженого ставлення до кримськотатарського народу відіграли часті набіги Кримського ханства у XV–XVI ст. Як правило, вони завжди супроводжувалися грабунками та ясиром (захоплення в полон)². Безумовно, що подібні військові рейди і походи дуже негативно позначалися на загальному образі кримських татар в історії. Однак, потрібно розуміти, що проблема набігів з боку Кримського ханства є надзвичайно складною та потребує детального вивчення. З цього приводу ще у 2003 році О. Галенко вдало зазначив, що «ретельне дослідження й відверте обговорення цієї проблеми набуває політичної гостроти», але «здається, українознавці комфортно почувають себе в ролі суддів, а не дослідників, повторюючи звинувачення, висунуті проти татар істориками минулих поколінь» (Галенко, 2003: 52). Хоча відтоді пройшло 20 років, але слова автора про те, «що на сьогодні до кінця не визначена мета та причини набігів, їх взаємозв'язок із зовнішньою політикою Османської імперії, Речі Посполитої та інших держав» і, що у сучасній історіографії «не існує повного реєстру татарських нападів» (Галенко, 2003: 52) залишаються актуальними. Саме через брак комплексного та глибокого дослідження, питання кримськотатарських набігів піддається маніпуляціям, що опираються на раніше сформовані уявлення та міфи.

З огляду на гостроту проблеми спробуємо навести кілька історичних фактів, які, на нашу думку, спросто-

² Детальніше про татарські набіги та ясир дивись у: Dashkevych, Ya. (1993). Yasyr z Ukrainy (XV – persha polovyna XVII st.) yak istoryko-demografichna problema. *Ukrainskyi arkhеografichnyi shchorichnyk. Nova seriia*, 2, 40–47; Halenko, O. I. (2003). Pro tatarski nabihy na ukrainski zemli. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 52–68.

вують поширені в українському суспільстві стереотипні уявлення щодо кримськотатарських набігів та їх ролі у житті Кримського ханства. Насамперед слід зазначити, що не всі кримські татари брали участь у військових акціях. Як відомо з описів тогочасних мандрівників, населення Кримського ханства було неоднорідним та складалося з різних етнічних та субетнічних груп, що мали відмінні одна від одної особливості соціально-економічного устрою. До прикладу, відомий картограф та мандрівник Гійом Левассер де Боплан розділяє кримських татар на два народи – ногайських татар та перекопських або кримських (Боплан, 1990: 128). Перші, що проживали у степовій частині держави, поза фортецею Перекоп, займалися кочовим скотарством та подекуди здійснювали набіги на українські землі. Інші, перекопські татари, що знаходилися на території півострова – розвивали землеробство.

Еміліо Дасколі, який відвідав Кримський півострів на початку XVII ст., повідомляв, що в період його подорожі пшениця та інші культури вирощувались у гористій та прибережній територіях Криму, частина врожаю при цьому відправлялася до Стамбулу на продаж (*Описание Чёрного моря и Татарию, 1902: 121*). Те, що землеробство відіграло важливу роль, підкреслюють й кадіаскерські³ записи Кримського ханства. У сиджілі⁴ «Продаж земельної ділянки» міститься інформація про угоду з продажу саду Шахдане Аблаш: «Мій сад на річці Качі, що залишився мені від чоловіка по праву мехр-і мюеджеля... я продала твердою угодою зазначеному Алі за тридцять флоринів» (*Русетомов, 2017: 105*). Схожий запис міститься у судовій виписці колишнього дефтердара (міністра фінансів, головного скарбника) Мехмеда Ефенді: «Придбані мною в містечку Шулі у Реджеба і Карамуша, і в Мангубського Аги Хасана в відомих кордонах між сусідами бахчі (сад-город) і половину саду, я продав дружині моїй Айше і козаку на ім'я Ферхат. Між нами було укладено купчу. Нехай буде записано це в сиджіль» (*Русетомов, 2017: 108*). Схожі судові записи про продаж землі, заповіт або стягнення боргу є в достатній кількості, аби зробити висновок, що значна частина кримських татар на Кримському півострові вела осілий спосіб життя та фізично не могла собі дозволити брати участь у набігах.

Окрім цього, треба відзначити складність внутрішніх відносин між ханом та беями. Останні, маючи значні важелі державного впливу, не завжди дослухалися до свого правителя, а тому нерідко самостійно вдавалися до грабіжницьких набігів. Цю думку поділяє й професор Техаського університету у Сан-Антоніно Брайан Девіс. Він зазначає, що важливим тогочасним фактором була постійна залежність хана від місцевих беїв та кланів, які зосередили у своїх руках значні земельні володіння і часто діяли на власний розсуд (*Davies, 2007: 23*).

Також варто спробувати розглянути набіги з точки зору тогочасного суспільно-політичного та соціально-економічного устрою Кримського ханства. На думку А. Фішера, слов'янські історики з певним «розчаруван-

ням» описують ці події, а тому слід ставитися до цього менш емоційно та націоналістично й спробувати розглянути татарські набіги як дуже успішну форму економічної діяльності, завдяки якій татари створили жваве міське та культурне суспільство. На його думку саме викуп-продаж полонених став значним прибутковим відгалуженням від работоргівлі. Про впливовість цієї форми свідчить той факт, що навіть в Соборному уложенні московського царя 1649 р. було зазначено про створення спеціального грошового фонду для збору щорічного податку з метою здійснення викупів полонених. Подібну практику також використовувала і Річ Посполита: така данина виступала як заспокоєння з метою запобігання набігам (*Fisher, 1978: 27–28*). Таким чином, наведені нами приклади свідчать про необхідність відмовитись від одностороннього трактування татарських набігів і враховувати різні аспекти та особливості цього явища з огляду на тогочасні реалії.

Поряд з набігами Кримського ханства, важливу роль у формуванні негативного та упередженого ставлення до кримських татар в українському суспільстві відіграла репресивна політика комуністичної влади під час Другої світової війни. У квітні 1944 р. радянські військові війська розпочали наступальну операцію в Криму, яка закінчилася вигнанням нацистських військ з півострова. За день до завершення операції, Державний комітет оборони СРСР 11 травня 1944 р. видав секретну Постанову (№ 5859сс), що передбачала насильницьку депортацію кримськотатарського народу за межі їхньої історичної Батьківщини вглиб Радянського Союзу. Згідно з документом, «причиною» для примусового виселення стали звинувачення у масовому колабораціонізмі та військових злочинах як проти солдатів так і цивільного населення: «У період Вітчизняної війни багато кримських татар зрадили Батьківщину, дезертували... і переходили на бік противника, вступали у сформовані німцями добровольчі татарські військові частини, що боролися проти Червоної Армії; ...беручи участь у німецьких каральних загонах, кримські татари особливо відрізнялися своїми звірячими розправами стосовно радянських партизанів, а також допомагали німецьким окупантам у питаннях організації насильницького викрадення радянських громадян у німецьке рабство та масове рабство»⁵.

Варто зауважити, що процес примусової депортації прикривався як всередині країни, так і за кордоном. Радянська пропаганда наголошувала на «добровільності» переселення кримських татар до Середньої Азії (*Williams: 2001: 401*). Після депортації 1944 р. комуністична партійна влада намагалась знищити усі згадки про кримських татар. У Москві чітко заявили про свою мету «створити новий Крим за російським порядком». Усі кримськотатарські міста і села отримали нові російські назви, мусульманські цвинтарі та культові споруди були зруйновані або перетворені у світські будівлі (*Magocsi, 2010: 690*). Загалом, термін «кримський татарин» було вилучено з російсько-радянського лексикону. Протягом сталінської доби ніхто навіть не міг визнати, що серед радянських націй існувала така національна група, як кримські татари. Як наслідок, під час радянських переписів (1959, 1970 та 1979 pp.) багато хто не міг

³ Кадіаскер, Казаскер (тур. Kazasker — «військовий суддя») — посада верховного судді по військових та релігійних справах, введена в Османській імперії у середині XIV століття.

⁴ Сиджілі – це судовий запис у Кримському ханстві, що вносився до книги судових записів – кадіаскерських книг.

⁵ Postanovlenie GKO № 5859ss. O krimskikh tatarakh. Moskva, Kreml. Ot 11 maya 1944 g. (1992). *Vostok*, 2, 132–134.

визнати себе кримським татариним. Лише у 1989 р. була скасована таємна заборона етноніму «кримські татари» (*Izmirlı, 2008: 238*).

Безумовно, що така політика радянської влади негативно позначилась на сприйнятті кримськотатарського народу в українському суспільстві. Міф про «зрадництво» та цілеспрямоване вилучення його з історичної пам'яті далися взнаки. Так, з відновленням Україною незалежності у 1991 р. та поступовим поверненням кримських татар на історичну батьківщину, у Криму спостерігалось значне соціальне напруження. Для місцевого населення, особливо для проросійських сил, вони перетворилися на «небажаних чужинців». Динаміка міжетнічної комунікації перші два десятиліття мала вкрай негативний характер, що нерідко спричиняло конфліктні ситуації.

Яскравим прикладом подібної конфліктогенності став трагічний випадок, що відбувся у 2010 р. в м. Джанкої. Тоді кримський татарин Сервер Ібрагімов вбив п'ятирічного хлопчика Вітю Шемякіна. Інцидент набув широкого розголосу та спровокував значну хвилю напруження. Тодішні проросійські сили, зокрема «Русский блок», та засоби масової інформації на півострові розповсюджували інформацію про те, що нібито це було ритуальним вбивством, а сам С. Ібрагімов належав до радикальних ісламських угруповань (*Абібулла, 2010*).

Подібні звинувачування викликали значне обурення серед кримськотатарського народу. У зв'язку із ситуацією, до засобів масової інформації офіційно звернувся Меджліс – представницький орган кримських татар. У зазначеній заяві йшлося: «...Меджліс кримськотатарського народу звертає увагу на неприпустимість вказування ким би то не було національної приналежності потерпілого і злочинця, що може спричинити різке погіршення суспільно-політичної ситуації в Криму... Меджліс кримськотатарського народу виходить з того, що особа, яка скоїла вказаний злочин, незалежно від її національності, походження або інших відмінностей, має понести покарання в порядку, передбаченим чинним законодавством України та у відповідності з рішенням суду» (*Меджліс звернувся до ЗМІ, 2010*). Більше того, крім офіційної заяви, заступнику голови Меджлісу Рефату Чубарову довелося пояснювати громадськості, що в Ісламі немає жертвопринесення людей, а ритуал жертвопринесення відбувається раз на рік під час свята Рамазан-байраму, коли в жертву приносять барана (*Абібулла, 2010*). Випадок 2010 року продемонстрував не тільки факт існування значних упереджень щодо кримськотатарського народу, але й активізацію проросійських сил, які відкрито сповідували татарофобські ідеї.

Напередодні окупації Росією Криму у 2014 р. міжетнічні взаємовідносини між кримськими татарами та проросійськими силами ще більше погіршилися. 17 травня 2013 р. український актор та режисер, кримський татарин Ахтем Сейтаблаєв у сімферопольському кінотеатрі імені Тараса Шевченка, представив художню кінострічку «Хайтарма» (від крим. «Qaytarma» – повернення). Фільм створений на основі реальних подій і розповідає про сталінську депортацію кримських татар 1944 року. Головним героєм сюжету став відомий радянський льотчик-ас, національний герой кримських татар Амет-Хан Султан (*На екрани виходить художній, 2013*).

Вихід фільму у світ викликав незадоволення з боку тодішнього генерального консула Росії у Сімферополі Володимира Андрєєва. На прем'єрний показ були запрошені військові льотчики і бойові товариші двічі героя Радянського Союзу Амет-Хана Султана, доля якого лягла в основу сюжету картини. Однак після розмови з генконсулом відразу кілька гостей, які прибули до Криму за рахунок організаторів прем'єри «Хайтарма», відмовилися йти в кінозал (*Скандал в Криму, 2013*).

21 травня у прямому ефірі телеканалу АТР, пояснюючи свій вчинок, В. Андрєєв заявив: «Якщо б це був багатосерійний фільм, де з 20 серій 17 були б про подвиг радянського народу, радянських солдат, легендарних льотчиків в роки Великої Вітчизняної війни, 2 серії були б про питання співпраці з фашистськими окупантами осіб кримськотатарської національності, і завершальна, може бути, серія про депортацію, трагедію і державний злочин радянського керівництва, я б пішов на цей фільм, я б продивився всі 20 серій... Мені не потрібні ваші поради! Все, що я сьогодні сказав, – це абсолютно офіційно. Ось запишіть і прокручуйте будь-якому кримському татарину. Моє слово і слово Росії повинно звучати, має бути відоме, в тому числі й моє інтерв'ю сьогодні, це щоби правда про велику вітчизняну війну звучала. В тому числі й з тими епізодами, які 18 травня замовчуються, в цьому фільмі їх немає – це саме тематика зради» (*Офіційна позиція Росії, 2013*). На цьому висловлювання В. Андрєєва не закінчилися. Згодом, відповідаючи на запитання журналістів, він зазначив: «Це трагедія радянського народу, а не кримськотатарського народу. З цієї теми не можна виривати тему масової зради осіб кримськотатарської національності в роки великої вітчизняної війни» (*У Криму вибухнув, 2013*).

Позиція В. Андрєєва викликала значне обурення у кримських татар, які за закликом Меджлісу вийшли на протест біля будівлі Генконсульства Росії в Сімферополі. В акції взяло участь понад дві сотні осіб. Їхньою головною вимогою було відкликання В. Андрєєва з України. До генконсульства стягнули близько сотні міліціонерів, які не дали учасникам акції протесту вдертися до диппредставництва. На місці події виникла невелика штовханина, однак представникам Меджлісу, які організували пікет, вдалось вгамувати мітингувальників. Захід закінчився спаленням плакатів із зображенням консула у компанії Сталіна та Берії (*Абібулла, 2013*).

Значний суспільний резонанс скандалу змусив Міністерство закордонних справ Росії визнати слова консула некоректними. Одразу ж після цього сам В. Андрєєв заявив про свою відставку, зауваживши, що він не згоден з позицією російського зовнішньополітичного відомства і залишається при своїй думці (*Генконсул РФ у Криму, 2013*).

Ситуація, що склалася навколо фільму «Хайтарма», засвідчила про значну напруженість між кримськими татарами та проросійськими групами. Зневажливе ставлення місцевого російського дипломатичного відомства, унеможливило налагодження будь-якої ефективної міжетнічної комунікації, що дуже скоро переросло у черговий конфлікт. Цього разу причиною міжетнічних суперечностей став вихід у серпні 2013 р. 4-х томної праці петербурзького історика В. Возгріна «Історія кримських татар» (*2013; 2014a; 2014b; 2014c*).

Ця робота, як і фільм «Хайтарма», викликала значну критику з боку місцевих російських організацій.

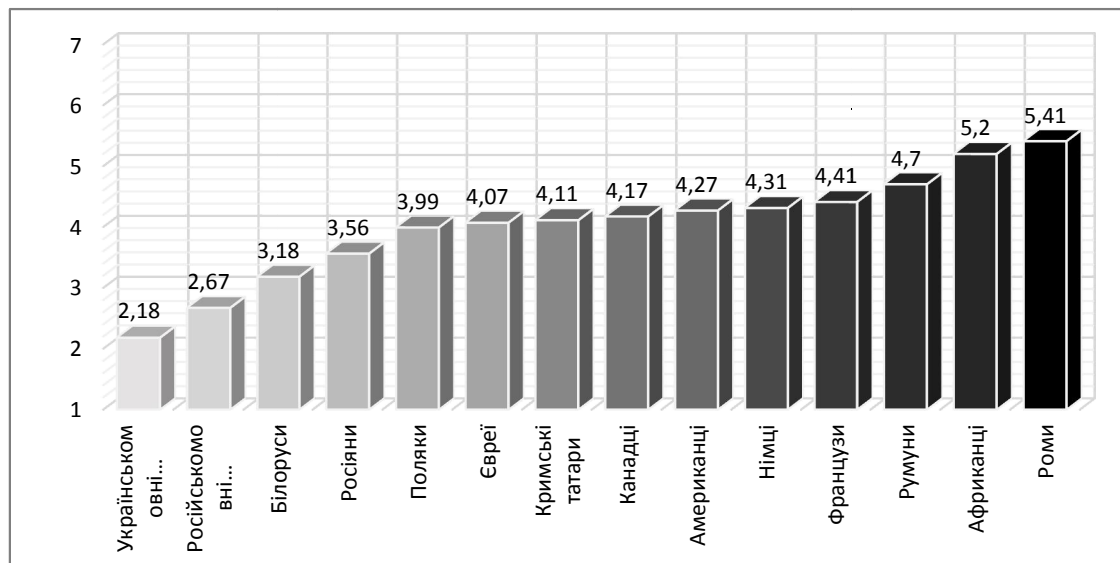
Тодішній голова «Конгресу російських громад Криму», депутат Верховної Ради автономії Сергій Шувайников назвав працю «расистською та русофобською», а також спеціальним «замовленням Меджлісу». Крім цього, представники «Конгресу» вимагали від місцевої прокуратури дати правову оцінку висловлювання історика на предмет розпалювання міжнародної та міжрелігійної ворожнечі (*Автора «Історії кримських татар» обвинили, 2013*). До протесту проти книги В. Возгріна долучився й «Союз православних громадян автономної республіки». 13 жовтня 2013 р. близько 70 представників проросійських організацій пікетували будівлю Меджлісу кримськотатарського народу у Сімферополі та звинувачували автора у тому, що він некоректно висвітлює політику Російської імперії щодо кримських татар, а його праця рясніє русофобськими штампами (*Православные крымчане митинговали, 2013*). Парадоксальним є те, що, як зізналися самі активісти, книги вони не читали. Подібна акція є яскравим прикладом інформаційної компанії проросійських сил, спрямованої на дискредитацію Меджлісу та звинувачування його у насаджуванні антиросійських настроїв серед кримських татар.

Незважаючи на те, що з того часу пройшло 10 років і політична ситуація в Україні зазнала кардинальних змін, проблема стереотипізації кримськотатарського народу серед українського суспільства продовжує існувати. Про це, зокрема, свідчать соціологічні опитування, проведені Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС)⁶ у 2019 р. (дивись діаграму №1)⁷.

Згідно з отриманими результатами індекс ксенофобії⁸ до кримських татар в Україні склав – 4,11. Для порівняння, найкращий результат в українськомовних українців – 2,18, а найгірший у ромів – 5,41 (Міжетнічні упередження в Україні, 2019).

Ще одним прикладом упередженого ставлення до кримських татар став скандал 2020 р. Після складання Зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО)⁹ з історії України декілька випускників київської міської школи №90 записали та виклали в інтернет відео з образливими висловлюваннями на адресу кримських татар. Крім того, один зі школярів заявив, що «Крим – це Росія» (*Бега, 2020*). Причиною такої реакції учасників ЗНО стало їхнє незадоволення змістом сертифікаційної роботи, а саме завданням № 25, метою якого була перевірка знань щодо подій і персоналій, пов'язаних із кримськотатарським народом.

Рис. 1. Індекс ксенофобії етнічних груп в Україні станом на вересень 2019 р. (за результатами соціологічного опитування КМІС)



¹ Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) – це приватна українська компанія, що співпрацює з Національним університетом «Києво-Могилянська академія». КМІС був заснований у 1990 році як дослідницький центр Соціологічної асоціації України, а з 1992 року перетворений у приватне підприємство, яке спеціалізується на соціологічних, політичних, маркетингових та інших дослідженнях.

⁷ Mizhethnichni uperedzhennia v Ukraini, veresen 2019. (2019, November 7). *Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=904&page=2&t=10>

⁸ З 1994 року КМІС проводить дослідження ставлення населення України до деяких етнічних груп. Це дослідження проводиться за шкалою американського соціолога Еморе Богардуса (адаптованою Н. Паніною). Для кожної етнічної групи з переліку респонденти мають відповісти, наскільки близькі стосунки вони готові допустити з представниками кожної з груп. Це називається соціальною дистанцією. Мінімальна соціальна дистанція 1 (згоден допустити як члена родини), максимальна 7 (не пускав би в Україну). Часто рівень соціальної дистанції інтерпретують як рівень упереджень до тієї чи іншої групи.

⁹ З початком повномасштабної збройної агресії проти України 24 лютого 2022 р., ЗНО було замінено на Національний мультидисциплінарний тест (НМТ).

Ситуація, що склалася, викликала значний резонанс у суспільстві. Український центр оцінювання якості освіти рішуче засудив агресивні висловлення на адресу кримськотатарського народу¹. Адміністрація Київської міської школи №90 на своїй сторінці у Facebook опублікувала офіційні вибачення за своїх вихованців. Троє школярів, які знялися у відео, також публічно вибачилися за скоєне ними. Звернув свою увагу на ситуацію й голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров. Він закликав всіх кримських татар прийняти офіційні вибачення, а самих випускників зі скандального відео запросив до Офісу Меджлісу (Бега, 2020).

У зустрічі взяли участь лідер кримськотатарського народу, народний депутат України Мустафа Джемільєв, голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров, заступник голови Меджлісу Ільмі Умеров, члени Меджлісу Ескендер Барієв, Гаяна Юксель, Риза Шевкієв, представники кримськотатарської громадськості, директор школи №90 Ключ Володимир Анатолійович, його заступник з навчально-виховної роботи Дикаленко Олександра Анатоліївна, батьки і родичі школярів, а також самі випускники. Учасники обговорили причини виникнення такої ситуації та заходи, які слід вживати з метою запобігання подібних інцидентів в майбутньому. Від імені Меджлісу кримськотатарського народу випускникам та шкільній бібліотеці були передані книги з історії Криму та кримськотатарського народу (*Представники Меджлісу, 2020*). Зауважимо, що офіційна реакція Р. Чубарова та ініційована ним зустріч є яскравим прикладом конструктивного підходу до налагодження ефективної міжетнічної комунікації.

Хоча скандал з випускниками і був швидко розв'язаний, а винуватці принесли свої вибачення, але сам факт такої ситуації засвідчив про певні прогалини у системі освіти. Насамперед, виникає питання: чи на достатньому рівні вивчається історія та культура

кримськотатарського народу у школі? Аналіз змісту сучасних підручників з історії України вказує на те, що інформація про кримських татар подається доволі лаконічно. Умовно кажучи, якщо зібрати весь наявний матеріал з 7 по 11 класи, то його з легкістю можна вмістити у невеличку брошуру обсягом до 20 сторінок. Наприклад, політичній історії Кримського ханства – державі, яка проіснувала на території України 342 роки (1441–1783 рр.), присвячено від 2,5 до 5 сторінок друкованого тексту у підручнику 7 класу (*Гісем & Мартинюк, 2020: 118–120; Власов et al., 2020: 149–155*). Надалі, воно дуже побіжно згадується вже у 8 класі і, як правило, лише в контексті татарських набігів, козацького повстання під проводом Богдана Хмельницького та інкорпорації українських земель до складу Російської імперії (*Гісем & Мартинюк, 2021; Власов et al., 2021*).

Ще менше інформації у підручниках про культуру кримських татар. Такий «скупий» підхід до висвітлення історії та культури кримськотатарського народу точно не сприятиме швидкому подоланню упереджень серед сучасної української молоді, а відтак й налагодженню якісної міжетнічної комунікації в українському суспільстві. До того ж треба ще й зважати на суб'єктивні фактори, а саме педагогічний підхід до висвітлення цього питання на уроці, де важливу роль відіграє особиста позиція та зацікавленість вчителя.

Насамкінець зауважимо, що вагому роль у стереотипізації образу кримськотатарського народу в українському суспільстві відіграє релігійний фактор. Історично кримські татари відносяться до народів, що сповідають іслам. Попри відносно високу релігійну толерантність, упередженість українців щодо цієї релігії як нехристиянської конфесії, – одна з найвищих. Згідно з результатами соціологічного опитування Центру Разумкова², що проводилось у листопаді 2021 р., близько 14,4% респондентів негативно ставляться до релігії мусульман.

Табл. 1. Ставлення українського суспільства до ісламу станом на листопад 2021 р. (за результатами соціологічного опитування Центру Разумкова)

Як ви ставитесь до ісламу? (% опитаних)					
Ставлення	Україна	Захід	Центр	Південь	Схід
Позитивне	18,3	7,7	13,2	19,1	15,7
Байдуже	32,9	26,2	37,1	31,5	33,7
Негативне	14,4	23,5	11,8	15,4	9,3
Не задумувався над цим	30,4	28,1	32,4	29,0	30,3
Нічого не чув про таку релігію (течію)	8,8	14,6	5,3	4,6	10,4
Не відповіли	0,3	0,0	0,1	0,4	0,6

¹ Ukrainkyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity rishuche zasudzhuie ahresyyni vyslovlennia na adresu krymskotatarskoho narodu. (2020, July 11). *Ukrainkyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity*. <https://testportal.gov.ua/ukrayinskyi-tsentri-otsiniuvannya-yakosti-osvity-rishuche-zasudzhuie-agresyyni-vyslovlennya-na-adresu-krymskotatarskogo-narodu/>

² Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова є провідним недержавним аналітичним центром України, що здійснює дослідження державної політики. Заснований 19 серпня 1994 р. Згідно з Рейтингом аналітичних центрів світу «Global Go To Think Tank Index Report», який щороку публікує Університет Пенсильванії, у 2019 та 2020 роках Центр Разумкова займав перше місце серед подібних аналітичних центрів Центральної і Східної Європи.

Табл. 2. Ставлення українського суспільства до ісламу за віком станом на листопад 2021 р. (за результатами соціологічного опитування Центру Разумкова)

Як ви ставитесь до ісламу? (% опитаних)						
Ставлення	18-24 років	25-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Позитивне	11,0	14,0	14,6	13,2	14,1	12,5
Байдуже	35,0	29,3	33,4	28,7	36,5	33,2
Негативне	11,0	13,4	12,3	14,9	13,5	17,5
Не задумувався над цим	36,0	32,9	31,2	32,8	26,7	28,2
Нічого не чув про таку релігію (течію)	7,0	10,4	8,5	10,3	9,2	7,8
Не відповіли	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9

При цьому, помітними є регіональні та вікові відмінності. Так, найгірше до ісламу ставляться в західних областях України (23,5%) та особи віком старше 60 років – 17,5%¹. Останні показники свідчать про певну упередженість та консервативність світогляду українського суспільства.

Таке негативне ставлення до ісламу зумовлене рядом факторів. По-перше, ментальність українського суспільства протягом історії формувалась у східноєвропейській християнській традиції, що зумовлювало певну консервативність світогляду та однобічність сприйняття навколишньої дійсності. По-друге, через згадані вище кримськотатарські набіги іслам залишався у сприйнятті українців релігією «ворогів». По-третє, політика атеїзму радянської влади позбавляла суспільство можливості розширювати свої знання про різні конфесії або течії, що спричинило «стагнацію» релігійного світогляду. Насамкінець, немало роль відіграють сучасні політичні події у світі, а саме: наявність радикальних терористичних ісламістських груп, діяльність яких сприяє активному поширенню ісламофобії. У цьому контексті, переломним моментом, стали теракти 11 вересня 2001 р. у Сполучених Штатах Америки, наслідки яких відчуваються до сьогодні по всьому світу.

Після окупації Криму 2014 року, в Україні все таки відбулись зрушення у сприйнятті ісламської та кримськотатарської культури. У цьому контексті, насамперед особливої уваги заслуговує факт прийняття 1 липня 2021 р. Закону України «Про корінні народи України»², відповідно до якого вперше³ в українській історії на юридичному та загальнодержавному рівні було чітко прописано, що кримські татари, поряд з караїмами та кримчаками, належать до корінних народів. Подібне законодавче оформлення має важливе ідеологічне значення та є значним кроком впе-

ред у справі реалізації справедливої етнонаціональної політики української влади щодо кримськотатарського народу.

Важливу роль у подоланні історичних та релігійних міфів про кримських татар на сучасному етапі відіграє активна діяльність громадської спілки «Всеукраїнська асоціація «Альрайд»⁴, яка є першим в Україні об'єднанням мусульманських громадських організацій. Головними напрямками її роботи є: ознайомлення українського суспільства з ісламською та арабською культурою; зміцнення дружби та взаємин між громадянами різних національностей; моральне, духовне й культурне виховання молоді; сприяння розвитку наукових, культурних і спортивних зв'язків із громадськими організаціями й громадянами. Одним із продуктів діяльності асоціації «Альрайд» є інформаційний портал «Іслам в Україні»⁵, який містить окремі рубрики, присвячені ісламу та історії кримських татар.

Серед громадських організацій на окрему увагу заслуговує також й Український центр ісламознавчих досліджень (УЦІД)⁶. Її очільником є один з мусульманських духовних лідерів України, муфтії Духовного управління мусульман України «Умма» (2009–2022 рр.), український вчений-ісламознавець Шейх Саїд Ісмаїлов. УЦІД веде активну дослідницьку діяльність та займається вивченням феномену ісламу з точки зору релігієзнавства, філософії, історії, соціології, політології тощо. Саме за його сприяння світ побачив раніше згадувані нами такі праці як «Іслам в Україні: історія і сучасність» (Якубович, 2016), «Татари Волині: історія, культура, контакти» (Якубович et al., 2018) та «Українські просвітителі та іслам» (Вівчар, 2018).

Відзначимо, що останні роки значно збільшилася кількість науково-популярних досліджень, присвячених історії та культурі кримськотатарського народу. У цьому контексті, насамперед, слід згадати колективну працю під редакцією В. Смолія «Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях та відповідях» (2014), видану Інститутом історії України Національної академії наук України та книгу Гульнари Абдулаєвої «Кримські татари. Від етногенезу до державності» (2021).

¹ Osoblyvosti relihiinoho i tserkovno-relihiinoho samovyznachennia hromadian Ukrainy: tendentsii 2000–2021 rr. (Informatsiini materialy). (2021). *Tsentr Razumkova*. Kyiv, pp. 114, 116. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf

² Zakon Ukrainy «Pro korinni narody Ukrainy». № 1616-IX (2021, July 12). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

³ У Конституції України від 1996 року є згадка про корінні народи, але хто саме до них відноситься і, які конкретні їхні права не було прописано. Дивись у: Konstitutsiia Ukrainy. (1996, June 28). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴ Vseukrainska asotsiatsiia «Alraid». <https://www.arryid.org.ua>

⁵ Islam v Ukraini. <https://islam.in.ua/ua>

⁶ See information about the Ukrainian Center for Islamic Studies on the portal *Islam v Ukraini*. <https://islam.in.ua/ua/ukrayinskyy-centr-islamoznavchyyh-doslidzenh>

Насамкінець хочемо згадати про документальний просвітницький мультимедійний проєкт «Наші 30. Історії»⁷, підготовлений Національною суспільною телерадіокомпанією України (Суспільне) та приурочений 30-й річниці Незалежності України. У рамках проєкту представлено 9 лонгвідів, які складаються зі спеціально зібраних документалістами відео- та аудіохронік, карт і таймлайнів подій, спогадів очевидців та архівних документів про історичні події 1990-х років. Одним із представлених лонгвідів є «Самоповернення в Крим»⁸ – історія про нелегкий процес репатріації кримських татар на історичну батьківщину. Подібний проєкт є хорошим прикладом якісного інформаційного продукту, який з легкістю можна використовувати як на уроках історії, так і під час різних просвітницьких заходів, спрямованих на налагодження ефективного міжкультурного діалогу.

Висновки

Таким чином, процес стереотипізації образу кримськотатарського народу був довгим і почався одразу ж після приходу монголо-татар на територію України. Як правило, більшість наявних в українському суспільстві стереотипів мають негативний характер та пов'язані насамперед з окремими історичними процесами, що мали місце в минулому. У цьому контексті визначальну роль відіграли татарські набіги XV–XVII ст., негативна пам'ять про які згодом відобразилася як у народному фольклорі, так і в класичній українській літературі. Етнонім «татари» та його похідні – «татарва» та «татарюга», стали синонімами до слова «ворог». Це явище не оминуло й поняття «орда», яке також набуло негативного відтінку. Наведені терміни викликають в суспільній свідомості українців асоціації з чимось «варварським» та «чужим». Пізніше, вагому роль у негативізації образу кримськотатарського народу відіграла репресивна політика комуністичної влади, яка супроводжувалася масовою депортацією кримських татар, звинувачуванням їх у колабораціонізмі і зрадництві, а також вилученням згадки про них у публічному дискурсі. В роки незалежності України помітним явищем стало зростання соціальної напруженості в Криму, що зумовлювалося активізацією проросійських сил, які публічно звинувачували Меджліс та кримських татар у фальсифікації історії та розпалюванні міжнародної ворожнечі. Поряд з історичними та політичними процесами не менш важливою причиною, яка сприяє стереотипному ставленню до кримськотатарського народу, є упередження щодо ісламу. У свідомості багатьох українців ця релігія продовжує сприйматися «вороже» та асоціюватися з терористичною діяльністю радикальних ісламістських угруповань.

Подібне негативне стереотипне сприйняття кримськотатарського народу ускладнює процес налагодження ефективної міжетнічної комунікації в середині українського суспільства. Безумовно, що російська окупація Криму спонукала українську владу та суспільство переглянути свою позицію щодо історії та культури кримських татар. Визнання їх на законодавчому рівні корінним народом України є тому

яскравий приклад. Водночас, результати соціологічних опитувань та поодинокі випадки міжетнічного непорозуміння, свідчать про той факт, що для значної частини українського суспільства кримські татари, їх історія та культура продовжують залишатися «білою плямою». Переконані, що лише глибока та комплексна державна політика, спрямована на всебічне вивчення, збереження та популяризацію історико-культурної спадщини кримськотатарського народу, може подолати наявні у суспільстві стереотипні упередження, а відтак й посилити міжетнічну комунікацію.

Подяка

Висловлюємо щирі слова вдячності редакції журналу «Схід» за співпрацю та надану можливість представити широкому загалу результати нашого дослідження.

REFERENCES

- Abdulaieva, H. (2021). *Krymski tatar. Vid etnohenezu do derzhavnosti*. Kyiv: Hamazyn.
- Abibulla, E. (2010, June 21). Vystupy proty tatar pislia vbyvstva dytyny. *BBC News Ukraine*. https://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/06/100621_crimea_tatars_russians_az
- Avtora «Istorii krimskikh tatar» obvinili v rusofobii. (2013, October 7). *ATR*. <https://atr.ua/news/22146-avtora-istorii-krymskikh-tatar-obvinili-v-ksenofobii-2013-10-07-15-36>
- Beha, V. (2020, July 11). Kyivski shkoliari zapysaly video z obrazamy na adresu krymskykh tatar. Teper vony vybachaiutsia. *Hromadske*. <https://hromadske.ua/posts/kiyivski-shkolyari-zapysali-video-z-obrazami-na-adresu-krymskikh-tatar-teper-voni-vibachayutsya>
- Bezverkha, A. (2017). Reinstating Social Borders between the Slavic Majority and the Tatar Population of Crimea: Media Representation of the Contested Memory of the Crimean Tatars' Deportation. *Journal of Borderlands Studies*, 32 (2), 127–139.
- Boplan, H. L. de. (1990). *Opys Ukrainy*. Kyiv, 1990.
- Burgan, M. (2009). *Empire of the Mongols*. Broomall: Chelsea House Publishers.
- Cherkas, B. (2014). *Zakhidni volodinnia Ulusu Dzhuchy: politychna istoriia, terytorialno-administratyvnyi ustroi, ekonomika, mista (XIII–XIV st.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Dashkevych, Ya. (1993). Yasyr z Ukrainy (XV – persha polovyna XVII st.) yak istoryko-demografichna problema. *Ukrainskyi arkhoeografichnyi shchorichnyk. Nova seriia*, 2, 40–47.
- Davies, B. (2007). *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500–1700*. London and New York: Routledge.
- Finnin, R. (2019). "A Bridge Between Us": Literature in the Ukrainian-Crimean Tatar Encounter. *Comparative Literature Studies*, 56 (2), 289–319.
- Fisher, A. (1978). *The Crimean Tatars*. Stanford: Hoover Institution Press, 1978.
- Grinchenko, B. (Red.). (1909). *Slovar ukrainskoi movy: zibrala redaktsiia zhurnalu «Kievskaiia Staryna»*. Tom IV: R–Ia. Kyiv: Drukarnia Aktsiinoho Tovarystva N. T. Korchak-Novytskoho u Kyievi.
- Halenko, O. (2010). Orda. In V. Smolii ta in. (Red.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Tom 7: Mi-O* (s. 622–623). Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova dumka». <http://www-history.org.ua/?termin=Orda>
- Halenko, O. I. (2003). Pro tatarski nabihy na ukrainski zemli. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 52–68.

⁷ Nashi 30. Istorii. <https://90.in.ua/historytelling>

⁸ Samopovernennia v Krym. *Nashi 30. Istorii*. <https://90.in.ua/crimea-homereturn>

- Hartog, L. De. (1996). *Russia and the Mongol yoke: the history of the Russian principalities and the Golden Horde, 1221–1502*. London: British Academic Press.
- Henkonsul RF u Krymu zaiavyv pro vidstavku. (2013, May 24). *RBK Ukraina*. <https://www.rbc.ua/ukr/news/genkonsul-rf-v-krymu-zayavil-ob-otstavke-24052013175100>
- Hisem, O. V., Martyniuk O. O. (2020). *Istoriia Ukrainy: pidruchnyk dlia 7 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kharkiv: Vydavnytstvo «Ranok».
- Hisem, O. V., Martyniuk O. O. (2021). *Istoriia Ukrainy: pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kharkiv: Vydavnytstvo «Ranok».
- Izmirli, I. (2008). Return to the Golden Cradle: Postreturn Dynamycs and Resettlement Angst among the Crimen Tatars. In C. J. Buckley, A. R. Blair, E. T. Hofmann (Eds.), *Migration, Homeland, and Belonging in Eurasia* (pp. 227–264). Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press; Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.
- Kochubei, Yu. (1993). Ukrainsko-turetsko-krymski vidnosyny u tvorakh ukrainskykh pysmennykh (do problemy literaturnykh stereotypiv). *Skhidnyi svit*, 1, 102–107.
- Kohn, M. (2005). *Mongolia*. Footscray, Vic.; Oakland, CA: Lonely Planet, 2005.
- Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). <https://zakon-rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Kulchytskyi, S. (2018). The Struggle of the Crimean Tatars for Returning to Their Homeland (1956–1989). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 75–109.
- Kulish, P. (1994). Chorna rada. Khronika 1663 roku. In *Tvory u dvokh tomakh. Tom 1. Prozovi tvory. Poetychni tvory. Perespivy ta perekazy* (pp. 38–173). Kyiv: Naukova dumka, 1994.
- Liulka, V. (2017). Islamofobiiia v Ukraini (1991–2017 rr.): istorychna retrospektyva. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 53, 177–181.
- Magocsi, P. R. (2010). *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. Toronto: University of Toronto Press, 2010.
- Maksymovych, M. (1834). *Ukrainskie narodnie pesni. Chast 1. Kniga 1–3: Ukrainskie Dumy. Pesni Kozatskie bilevie. Pesni kozatskie bitovie*. Moskva: V Unyv. Typ.
- Medzhlis zvernuvsia do ZMI shchodo intsydentu u Dzhankoi. (2010, June 19). *Detektor media*. <https://detector.media/withoutsection/article/53754/2010-06-19-medzhlis-zvernuyvsya-do-zmi-shchodo-intsydentu-u-dzhankoi/>
- Muller, D. (1999). The integration of Crimean Tatars in Ukraine. Political, ideological, and psychological aspects. *Osteuropa*, 49 (7), 692–700.
- Myrnyi, P. (2012). *Khiba revut voly yak yasla povni?* Kharkiv: Folio.
- Na ekrany vykhodyt khudozhnii film pro deportatsiiu krymskykh tatar. (2013, May 16). *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/05/16/124178/>
- Ofitsialnaya pozitsiya Rossii ob uchastii krimskikh tatar vo Vtoroi Mirovoi Voine. (2013, May 21). *YouTube kanal: «Ya-Kommentarii (comments.ua)»*. <https://www.youtube.com/watch?v=29CujclMKE4>
- Opisanie Chyornogo morya i Tatarii sostavil dominikanets Emilio Dortelli D'Askoli, prefekt Kafi, Tatarii i proch. v 1634 g. (1902). *Zapiski Odesskogo Obshchestva Istorii i Drevnostei*, 24, 89–180.
- Pravoslavnie krimchane mitingovali protiv knigi o krimskikh tatarakh. (2013, October 14). *VESTiua*. <https://vesti.ua/>
- [krym/20864-pravoslavnye-krymchane-mitingovali-protiv-knigi-o-krymskikh-tatarah](https://www.krym24.com/news/20864-pravoslavnye-krymchane-mitingovali-protiv-knigi-o-krymskikh-tatarah)
- Predstavnyky Medzhlisu zustrylisia z uchasykamy skandalnoho video pro krymskykh tatar. (2020, July 17). *Ukrinform. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3065347-predstavniki-medzhlisu-zustrilisa-z-uchasnykamy-skandalnogo-video-na-adresu-krimskikh-tatar.html>
- Rustemov, O. (2017). *Kadiaskerskie knigi Krimskogo khanstva: issledovaniya, teksti i perevodi*. Simferopol: GAU RK «Mediatsentr im. I. Gasprinskogo».
- Rybak, N. (2017). State policy relatively repatriation and creating conditions for life in the historical homeland of the Crimean Tatars in 1956–2014. *Skhid*, 2(148), 52–59. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.2\(148\).100818](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.2(148).100818)
- Semeniv, N. (2018). Mizhethnichna komunikatsiia yak dynamichna skladova mizhethnichnoi vzaiemodii. *Problemy suchasnoi psikhologii*, 39, 310–319. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.310-319>
- Skandal v Krymu. Rosiyskyi konsul zaboroniav frontovykam dyvytyts film pro krymskykh tatar. (2013, May 22). *Teksty*. https://texty.org.ua/fragments/46052/Skandal_v_Krymu_Rosijskyi_konsul_zaboronav_frontovykam-46052/
- Smolii, V. (Red.). *Krym: shliakh kriz viky. Istoriia u zapytanniakh ta vidpovidakh*. (2014). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Stereotype. (2023, March 17). *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/stereotype-social>
- U Krymu vybuchnuv dyplomatychnyi skandal. (2013, May 22). *TSN*. <https://tsn.ua/video/video-novini/u-krymu-vibuhnuv-diplomatichny-skandal.html>
- Ukrainka, L. (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh. Tom 5. Poetychni tvory. Liro-epichni tvory*. Lutsk: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky.
- Vivchar, S. (2018). *Ukrainski prosvityteli ta islam*. Kyiv: Biblioteka islamoznavstva.
- Vlasov, V. S., Panarin O. Ye., Topolnytska Yu. A. (2020). *Istoriia Ukrainy: pidruchnyk dlia 7 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kyiv: Litera LTD.
- Vlasov, V. S., Panarin O. Ye., Topolnytska Yu. A. (2021). *Istoriia Ukrainy: pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kyiv: Litera LTD.
- Vozgrin, V. Ye. (2013). *Istoriya krimskikh tatar: ocherki etnicheskoi istorii korennoho naroda Krimea v chetiryokh tomakh* (Tom 1). Simferopol: Izdatelskii dom «Tezis».
- Vozgrin, V. Ye. (2014a). *Istoriya krimskikh tatar: ocherki etnicheskoi istorii korennoho naroda Krimea v chetiryokh tomakh* (Tom 2). Simferopol.
- Vozgrin, V. Ye. (2014b). *Istoriya krimskikh tatar: ocherki etnicheskoi istorii korennoho naroda Krimea v chetiryokh tomakh* (Tom 3). Simferopol.
- Vozgrin, V. Ye. (2014c). *Istoriya krimskikh tatar: ocherki etnicheskoi istorii korennoho naroda Krimea v chetiryokh tomakh* (Tom 4). Simferopol.
- Williams, B. G. (2001). *The Crimean Tatars: the diaspora experience and the forging of a nation*. Leiden; Boston; Köln: Brill.
- Williams, B. G. (2015). *The Crimean Tatars: From Soviet Genocide to Putin's Conquest*. Oxford: Oxford University Press.
- Yakubovych, M. (2016). *Islam v Ukraini: istoriia i suchasnist*. Vinnytsia: TOV «Nilan-Ltd».
- Yakubovych, M., Kraliuk, P., Shchepanskyi, V. (2018). *Tatary Volyni: istoriia, kultura, kontakty*. Vinnytsia: Tvory.

Stereotyping of the Crimean Tatar people's image as a problem of interethnic communication in Ukrainian society

Ruslan Kutsyk (ORCID 0000-0001-5631-9385)
Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine)

Denys Khokhlov (ORCID 0000-0001-8820-3985)
Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine)

With the transition of the Turkic-speaking peoples to a settled way of life in the eastern steppes of Europe, stereotypes were increasingly established in European public opinion, which determined the stereotyped and often unfair perception of the "steppe" peoples, including the Crimean Tatars, several centuries earlier. This problem is especially relevant for Ukraine, whose territory has become a place where different civilizations, cultures and religions collide. Considering this, an important task at the present stage is to overcome worldviews and prejudices that complicate the process of interethnic communication and the establishment of a dialogue of cultures. The proposed article examines the main features of the process of stereotyping the image of the Crimean Tatar people as a factor influencing interethnic communication in Ukraine. On the example of folklore and classic literature, as traditional relayers of the public consciousness of Ukrainians, the main negative markers-pronouns that were used to designate the Crimean Tatar people were determined. The main reasons that contribute to the stereotyping of the Crimean Tatar people's image and hinder the development of efficient communication practices have been clarified. In this context, special attention is paid to the study of the historical and religious factors' role. The nature of social interaction and conflict-genicity between Crimean Tatars and pro-Russian forces in the Crimea before the occupation is outlined. The impact of modern political events on the change in the image of the Crimean Tatar people is determined. The main measures that were implemented in order to overcome prejudices against the Crimean Tatars and to establish efficient and positive interethnic communication inside the Ukrainian society are outlined.

Key words: Crimean Tatar people, Crimean Tatars, stereotyping, prejudice, interethnic communication, dialogue of cultures, Ukrainian society, Russian occupation of the Crimea

Received (Надійшла до редакції): 28.02.2023,
Accepted (Прийнята до друку): 15.03.2023
Available online (Опубліковано онлайн) 01.04.2023